

FATIMA KADIĆ

Motiv *drvo života* na molitvenoj prostirci, serdžadi

339

Dr. Fatima Kadić,
Voditeljica biblioteke, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka
fatima.kadic@fin.unsa.ba

Originalni naučni rad
Primljeno: 16. 10. 2025.
Prihvaćeno: 20. 11. 2025.

Ključne riječi:
Serdžada, čvorana molitvena prostirka, motivi, simboli stvaranja svijeta, *drvo života*, islamska kozmologija

Sažetak:

Rad se bavi motivom centralnog stabla ili *drveta života* na ručno tkanim, čvoranim molitvenim prostirkama, serdžadama, koje su se tkale na širokom prostoru od Balkana preko Anadolije, Zakavkazja i Irana do Centralne Azije i Indije. Simbol stabla spomenut je u Kur'anu i hadisu te protumačen u učenjima klasičnih sufijskih učitelja. Veza između ovih teoretskih razmatranja i praktične primjene spomenutog motiva na serdžadi uspostavljena je putem institucije futuveta – duhovnog viteštva, specifičnog vida sufijske duhovnosti koja se prakticirala među cehovima diljem muslimanskog svijeta od 13. do 20. stoljeća.

The Motif of the Tree of Life on the Prayer Rug (*Sajjāda*)

موضوع شجرة الحياة في السجادة

Keywords:

Sajjāda, knotted prayer rug, motifs, symbols of the creation of the world, *Tree of Life*, Islamic cosmology

الكلمات المفتاحية:

السجادة، السجادة ذات الوبر المعقود، الموضوعات، رموز خلق العالم، شجرة الحياة، علم الفلك الإسلامي

Abstract:

This paper examines the motif of the central tree, or *the Tree of Life*, on hand-woven, knotted prayer rugs (*sajjādahs*) produced across a wide geographical area extending from the Balkans, through Anatolia, the Caucasus, and Iran, to Central Asia and India. The symbol of the tree is mentioned in the Qur'an and Hadith and has been interpreted within the teachings of classical Sufi masters. The connection between these theoretical discussions and the practical application of the motif on the prayer rug is established through the institution of futuwwa – spiritual chivalry, a distinctive form of Sufi spirituality practiced among craft guilds throughout the Muslim world from the 13th to the 20th century.

الملخص:

يهتمّ البحث بموضوع الشجرة المركزية أو شجرة الحياة في السجادات ذات الوبر المعقود التي كانت تُنسج يدويًا في المنطقة الواسعة من البلقان عبر الأناضول وجنوب القوقاز وإيران إلى آسيا الوسطى والهند. ويُذكر رمز الشجرة في القرآن الكريم والحديث النبوي وتمّ شرحه في تعاليم الشيوخ الصوفيين القدامى. وتمّ الربط بين هذه الشروح النظرية والتطبيق العملي للموضوع المذكور في السجادة عن طريق نظام الفتوة الروحانية، وهي النمط الخاص من الروحانية الصوفية التي كان يتمّ تطبيقها في الطوائف الصوفية في جميع أنحاء العالم الإسلامي من القرن الثالث عشر حتى القرن العشرين.

Uvod

Od samih početaka svoje historije muslimani su običavali koristiti neku vrstu prostirke za namaz koja je prevashodno imala upotrebnu svrhu i koristila se za zaštitu od nečistoće, ali i za zaštitu od vreline ili hladnoće tla.¹

Serdžada je ogranak umjetnosti islamskog tepiha koji je nepoznatiji i nabolje dokumentirani medij islamske umjetnosti izvan muslimanskog svijeta, ali je najmanje bio predmetom naučnih istraživanja. Do početka 20. stoljeća pojavili su se prvi kolekcionari islamskih tepiha kao što su James Ballard, Joseph McMullan, George Hewit Myers, Jullius Lessig, Stefano Bardini i drugi. Njemački istraživači Wilhelm von Bode i Friedrich Sarre kao i švedski historičar umjetnosti F. R. Martin poduzeli su pionirske poduhvate u istraživačkom radu na tepihu kao umjetničkom djelu. Prekretnicu u studijama tepiha napravio je Kurt Erdmann i njegova knjiga *Der orientalische Knüpfteppich: Versuch einer Darstellung seiner Geschichte* [Orijentalni tepih: pokušaj prikaza njegove historije] koju je 1955. godine izdao Verlag E. Wasmuth u Tübingenu. U ovu generaciju autora ubrajaju se i Charles Grant Ellis, Friedrich Spuhler i May Hamilton Beattie. U poređenju s mnogim drugim područjima historije umjetnosti, akademsko područje koje nazivamo “studije tepiha” još uvijek je prilično novo. U skorije vrijeme relativno mali broj autora se bavio ovim poljem istraživanja, a među njima su najznačajniji Walter B. Denny i pokojni Jon Thompson.²

Do sada nije objavljena iscrpna studija koja bi tretirala serdžade rađene u bilo kojoj od poznatih tehnika kao što su glatko tkanje, čvoranje/uzlanje,³ vez, našivanje/aplikacija, otisak

1 “Sadjjāda”, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, Brill, Leiden, 1954–2005.

2 Michael Franses, “The appreciation of an art form”, *Orient stars, a carpet collection*, Stuttgart ve Hali Publications, London, 1993, str. 16–23; Walter B. Denny, *How to read Islamic carpets*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2014; Jon Thompson and Moshe Tabibnia, *Milestones in the history of carpets*, Moshe Tabibnia, Milan, 2006.

3 Neobjavljena doktorska disertacija autorice ovog članka tretira sve poznate tipove serdžada tkanih tehnikom čvoranja. Vidjeti: Fatima Žutić, *Tradicionalna molitvena prostirka kao umjetnički izražaj islamskih kozmoloških simbola: doktorska disertacija*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2022.

na platnu ili filcanje. O serdžadama se najčešće pisalo u člancima, katalogizima izložbi ili je nekoliko serdžada bilo tretirano uz određenu grupu tepiha.⁴

Dizajn serdžade

Tendencija tumačenja dizajna i motiva na tepesima, ćilimima i serdžadama išla je, uglavnom, u smjeru negiranja njihovog islamskog utemeljenja te pripisivanja im predislamskih značenja.⁵ Ovaj trend je dobio svoj zamah na Četvrtoj konferenciji o orijentalnim tepesima održanoj 1983. godine u Londonu kada James Mellart izjavio da je u centralno-anadolijskom arheološkom nalazištu Çatal Höyük pronašao crteže anadolijskog ženskog božanstva plodnosti identične onima na ćilimima i serdžadama 19. i 20. stoljeća.⁶ Iako se Mellartova teorija pokazala fabriciranom i utemeljeno opovrgnuta,⁷ trend je nastavio svoj uzlet u decenijama koje su uslijedile. Tako, naprimjer, dvadesetak godina kasnije urednik uglednog *Hali* magazina iz Londona Alan Marcuson veli: “Na mnogim prostirkama iz TIEM i Vakıflar muzeja čini se da su, priznajući islam, tkalje svoje tepihe punile tradicionalnim motivima i dizajnom koji nemaju puno veze s

- 4 Vidjeti naprimjer: Richard Ettinghausen, “The early history, use and iconography of the prayer rug”, *Prayer rugs*, Textile Museum, Washington DC, 1974; Walter B. Denny, “*Saff* and *sajjadah*: origins and meanings of the prayer rug”, *OCTS*, III, edited by Robert Pinner and Walter B. Denny, Hali, London, 1989; Michael Franses, “Ottoman rugs in the churches of Transylvania: tracing the origins of the design”, *In Praise of God: Anatolian rugs in Transylvanian churches: 1500–1700*, by Michael Franses et al., Saki Sabanci Müzesi, Istanbul, 2007; Michael Franses, “Some wool pile Persian-design niche rugs”, *Oriental carpet and textile Studies*, Vol. V, Part. 2, *The Salting Carpets*, ed. by M. Eiland and R. Pinner, International Conference on Oriental Carpets, Danville, Ca, 1999.–11., itd.
- 5 Vidjeti naprimjer: Jürg Rageth, “The iconography of the patterns of two so-called “prayer kilims” from Obruk”, *OCTS*, IV, Hali, London, 1993, str. 125–134; Alan Marcuson, “When is a prayer rug not a prayer rug”, *Hali*, 152, 2007, str. 100–105; Michael Franses, “The Bellini Keyhole”, *Orient stars, a carpet collection*, Stuttgart ve Hali Publications Ltd., London, 1993, str. 277–283, itd.
- 6 Fatima Kadić, *Kako se ćilim čitao*, “Pod nebom vedre vjere: Islam i Evropa u iskustvu Bosne” <https://www.bosnianexperience.com/05-tekst-br10-1-1> (Posjeta 10.10.2025); Walter B. Denny, “Difuzija floralnog stila u Anadoliji i Osmanskom Carstvu”, prijevod Fatima Kadić, *Novi Muallim*, Sarajevo, 2023, Vol. 24, no. 93, str. 123–129.
- 7 Murray Eiland, Jr., “The Goddess from Anatolia”, *Oriental rug review*, X, 6, Meredith, NH, 1990, str. 19–26; Marla Mallet, “A weaver’s view of the Çatal Hüyük controversy”, *Oriental rug review*, X, 6, 1990, Meredith, NH, str. 42–43; Mary Voigt, “The Goddess from Anatolia: an archeological perspective”, *Oriental rug review*, XI, 2, Meredith, NH, 1991, str. 33–41.

islamskom umjetnošću i ornamentom. To je čista i sirova snaga prostirki koja govori o nečemu drugom, a ne islamu [...] Da li su tkalje pokušavale sakriti ili maskirati njihova stara vjerovanja – i motive – unutar islamskog konteksta?”⁸

Ovaj rad će, međutim, pokušati dokazati suprotno – da je izbor dizajna i motiva na serdžadi utemeljen u islamskoj duhovnosti te da su upravo motivi ono što je zajedničko serdžadama različitih muslimanskih naroda. Nije nepoznata činjenica da su muslimani bili otvoreni za naslijeđe prijašnjih civilizacija i da prihvatanjem islama nisu odbacivali zatečene legende, motive i simbole te sveta mjesta i ličnosti. Samo su ih oni reinterpreterali u duhu islamskog monoteizma i u skladu s islamskim pogledom na svijet ili, kako bi muslimani rekli, vratili ih njihovom izvornom tumačenju.

Kad je u pitanju dizajn ručno tkane, čvorane serdžade potrebno je imati na umu da postoje njena četiri osnovna tipa: dvorski, radionički, narodni/seoski i nomadski. Naše obimno doktorsko istraživanje uključilo je sve grupe ručno tkanih čvoranih serdžada, od najstarijih koje datiraju, vjerovatno, iz 15. stoljeća do serdžada tkanih do polovine 20. stoljeća. U njemu su tretirane serdžade svih tkalačkih zona muslimanskog svijeta od Balkana, preko Anadolije, Irana, Zakavkazja, Centralne Azije i Istočnog Turkestana do Indijskog potkontinenta. Istraživanje je rezultiralo zaključkom da je od ogromnog uzorka koji je uključivao preko 350 primjeraka, dizajn narodnih tipova najvećim dijelom derivirao iz dvorskog i radioničkog dizajna. To znači da narodne tkalje vjerovatno nisu bile kreatorice osnovne mustre serdžade, nego da je ona na početku kopirana s radioničkog ili dvorskog primjerka te sukcesivno stilizirana i deformirana, ponekad do faze neprepoznatljivosti prvobitnog dizajna.⁹ Proces stilizacije odvijao se kroz pojednostavljivanje i simetrizaciju kako pojedinih motiva, tako i cijele mustre radi lakšeg pamćenja

8 Marcuson, *Ibid.*, str. 102.

9 Put ovih deformacija vidjeti u: May H. Beattie, “Coupled-column prayer rugs”, *Oriental Art*, XIV/1, Spring 1968. Denny, *How to read Islamic carpets*, str. 31–55, itd.

i tkanja napamet.¹⁰ Nema sumnje u to da je u ovaj izvorni okvir tkalja uključivala svoju kreativnost i smisao za lijepo. Upravo ta metamorfoza rezultirala je narodnim serdžadama jedinstvene ljepote i privlačnosti.¹¹ Stoga smo tumačenje motiva na serdžadi mogli utemeljiti na dvorskim i radioničkim izvornicima čiji dizajneri su, po svoj prilici, bili upoznati s islamskom duhovnošću putem institucije futuveta, duhovnog viteštva, koje se učilo i prakticiralo među cehovima diljem muslimanskog svijeta od 13. do 20. stoljeća.¹²

Čini se da u historiji islamske umjetnosti ova poveznica nije dovoljno istražena. Eva Baer, naprimjer, napominje da je tumačenje značenja ornamenta u islamskoj umjetnosti još uvijek na početku te da historičari umjetnosti lakše otkriju put ornamenta iz starijih umjetnosti do islamske nego specifično značenje koje taj ornament nosi u njoj.¹³ Međutim, ako zavirimo u polje islamske duhovnosti, naći ćemo mnoge od ovih motiva elaborirane s ciljem da povežu materijalno s duhovnim, ovosvjetsko s onosvjetskim, formu s idejom, sliku s paslikom ili simbol s njegovim arhetipom.¹⁴ Kur'an veli da se Bog ne ustručava uzeti nešto sitno poput mušice kao simbol koji upućuje na više realnosti (Kur'an, 2:26), jer beznačajnost simbola ne umanjuje značaj simboliziranog. Stoga zadatak ovoga rada neće biti da utvrdi put motiva kojeg tretiramo iz predislamske do islamske umjetnosti, nego da utvrdi njegovo značenje u kontekstu islamske umjetnosti.

10 May H. Beattie, "Some motifs in Anatolian rugs - ancestors and descendants, *Hali*, Vol. II, No. 2, 1979, str. 103–104.

11 Denny, *How to read...*, str. 31–55.

12 Ines Aščerić-Todd, "The Noble Traders: the Islamic Tradition of 'Spiritual Chivalry' (futuwwa) in Bosnian Trade-guilds (16th–19th centuries)", *The Muslim world (Hartford)*, Blackwell Publishing, Oxford, UK, 2007.-04., Vol.97 (2), str.159–173; Suraiya Faroqhi, *Artisans of Empire: crafts and craftspeople under the Ottomans*, I.B. Tauris, London, New York, 2009.; Lloyd Ridgeon, "Futuwwa (in Šūfism)", *Encyclopaedia of Islam*, 3rd edn, Brill, Leiden, 2007-.

13 Eva Baer, *Islamic ornament*, New York University Press, New York, 1998, str. 121.

14 Enes Karić, "Simboli svjetlosti u ezoteričkom komentaru Kur'ana: predgovor" u: Ebū Hāmid El-Gazālī, *Niša Svjetlosti*, prijevod i predgovor Enes Karić, pogovor W.H.T. Gardner, Bemust, Zenica, 1997, str. 5–25.

Sama ideja tkanja, toliko prisutna u islamskim društvima, inspirirala je mislioce da u njemu prepoznaju kozmički simbolizam. Rūmī (u. 1273) Boga vidi kao Vrhovnog Tkalca koji nebiću daruje svečani ogrtač postojanja.¹⁵ Rene Guénon detaljnije objašnjava ovu ideju tako što osnovu tkanja poredi sa stanjima Bitka, a potku s nivoima egzistencije.¹⁶

U 35. ajetu sure *al-Nūr*, ajetu Svjetlosti (*āyat al-nūr*), spominje se sklop simbola koga čine niša, svjetiljka, stablo (ni istočno ni zapadno) i zvijezda. Ova slika je, vjerovatno, prvo prenesena na pljosnate mihrabe, od kojih se najraniji pojavljuju u 9. stoljeću,¹⁷ a zatim i na molitvene prostirke. Jedan od najpoznatijih komentara "ajeta Svjetlosti" je Ġazālījevo (u. 1111) djelo *Miškāt al-anwār* ("Niša svjetlosti"). Vjeruje se da je široka recepcija ovog djela krajem 11. i početkom 12. stoljeća rezultirala širokom primjenom spomenutog sklopa simbola u islamskoj arhitekturi i umjetnosti. U to vrijeme počinju se pojavljivati različite varijacije pljosnatog mihraba na mnogobrojnim džamijama, turbetima i nišanima širom muslimanskog svijeta od kojih mnogi sadrže početak ajeta Svjetlosti (Ilustracija 1).¹⁸ Nemamo podataka kada se ovaj dizajn spustio na serdžadu. Serdžada kao sufijski rekvizit prvi put se spominje u 10. stoljeću u djelu *Kitāb al-Lum'a fī al-tašawwuf* ("Knjiga svjetlosnih bljesaka u sufizmu") horasanskog sufije Sarraġa (u. 988).¹⁹

15 Annemarie Schimmel, *The triumphal sun: a study of the works of Jalāloddin Rumi*, State University of New York Press, Albany, 1993, str. 157–162.

16 René Guénon, *Symbolism of the cross*, Luzac, London, 1996, str. 65–70.

17 "Mihrāb", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, Brill, Leiden, 1954–2005; Eva Baer, "The Mihrab in the cave of the Dome of the Rock", *Muqarnas: an annual on Islamic art and architecture*, III, 1985, str. 8–19.

18 Sheila R. Canby [et al.], *Court and cosmos: the great age of the Seljuqs*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2016, str. 259, Cat. 163, 164, 201.

19 Ahmet T. Karamustafa, *Sufism: the formative period*, University California Press, Berkeley, Los Angeles, 2007, str. 35.

Serdžada u futuvetu

Najobimnija poznata knjiga o futuvetu je *Futuwwat-nāma-yi šultānī*, koju je napisao autor timurijske ere Ḥusayn Wāʿiz al-Kāšifī (u. 1504/5) u Heratu u 15. stoljeću. Prvih pet poglavlja knjige govori općenito o sufijskoj tradiciji kao što je opis sufijskih principa, odjeće i rekvizita, među kojima je i serdžada. Kāšifī serdžadu definira na sljedeći način: “Ako te pitaju šta je serdžada, reci: ‘Za početnika ona je prag služenja, hizmeta. Za vičnog putu, ona je tepih blizine.’ Ako te pitaju od kuda i od koga potječe serdžada, reci: ‘Od Allahovog poslanika, a.s.’ Kada je stigao u Quds u noći *Isrāʿa* (noćnoga putovanja) duše svih poslanika sakupljene su da bi mu iskazale počast. Džebrail, a.s., reče: ‘O plemeniti, Božiji poslanici mole te da za tobom klanjaju namaz. Istupi pred njih i budi im imam.’ Allahov Poslanik pristade na ovaj zahtjev. Kada stade pred mihrab, primijeti da je Džebrail u njemu iz počasti prostro prostirku od nebeskog svilenog brokata, na koju je plemeniti Poslanik trebao stati. Predvodio im je namaz i svi su za njim klanjali. Nakon što se Poslanik vratio s noćnog putovanja kad god bi želio klanjati prostirao je serdžadu da bi na njoj klanjao u znak sjećanja na tu veličanstvenu noć. Običavao je reći da je namaz uspomena na noć uznesenja, miradža. Stoga on kaže: ‘Namaz je miradž vjernika.’”²⁰

Kāšifī zatim navodi da se serdžada mora smatrati džamijom te iznosi zajednička pravila za ponašanje u džamiji i na serdžadi slična pravilima koje iznosi Naḡm al-Dīn Kubrā (u. 1221), u svome djelu *Ādāb al-murīdīn* (“Kultura sufijskih početnika”). Kubrā navodi definiciju serdžade kao: “prostirku blizine Allahu” na koju je Njegov vjerni rob “spustio stopu obožavanja.” On zatim spominje “pravila serdžade” u kojima detaljno navodi kako murid (*murīd*), sufijski početnik, treba da se ponaša dok sjedi na serdžadi. Ova “pravila serdžade” ukazuju na posebnu

20 Gornji navodi nisu potvrđeni u vjerodostojnim hadiskim zbirkama i citirani su kao ilustracija diskursa o serdžadi u *futuvetnamama*. Ḥusayn Wāʿez Kāšifī Sabzawārī, *Fotowwatnāme-ye soltānī*, Entešārāt bonyād-e farhang-e Irān, Tehran, 1350. Š/1971, str. 196–206; Ḥusayn Wāʿiz Kāšifī Sabzawārī, *The Royal Book of spiritual chivalry (Futuwwat nāmah-yi sultānī)*; translated by Jay R. Crook, Great Books of the Islamic World, 2000, Chicago, str. 177–188; Edin Kukavica, *Antropologija futuvveta: futuvvet iznutra*, “Edin Kukavica”, Sarajevo, 2011, str. 303–307.

pažnju koju su sufijski autori posvećivali molitvenoj prostirci. Serdžada u sufijskoj tradiciji postaje privilegirani prostor gdje se ostvaruje direktni kontakt s Bogom.

Kāšifi, između ostalog, kaže da baš kao i u džamiji vjernik na serdžadi treba biti zaokupljen neprestanim sjećanjem i spominjanjem Allaha i Poslanikovim, a.s., riječima. Te nastavlja: “Ako te pitaju na šta ukazuju ćoškovi serdžade, reci: ‘Njen prednji desni ćošak ukazuje na Džebraila i grad sigurni u kome se nalazi brdo Hira; prednji lijevi ćošak ukazuje na Mikaila i brdo Tin; zadnji desni ćošak ukazuje na Israfila i brdo Zejtun; zadnji lijevi ćošak ukazuje na Azraila i Sinajsku goru.’ Allah Uzvišeni navodi ova četiri mjesta u ajetu u kojem kazuje: ‘Tako mi smokve i masline i Sinajske gore i ovoga grada sigurnoga!’ (Kur’an, 95:1–3). Sve ovo ima veze sa mjestima na kojima su objavljivane knjige Božije: na Sinajskoj gori Musau je objavljen Tevrat; na brdu Zejtun Isau je objavljen Indžil; na brdu Tin Davudu je objavljen Zebur; a na brdu Hira u Gradu sigurnome plemenitom poslaniku Muhammedu, a.s., objavljen je veličanstveni Kur’an. Dakle, četiri ćoška serdžade simboliziraju četiri meleka bliska uzvišenom Allahu, četiri knjige i četiri blagoslovljena mjesta. Prema tome, ko god sjedne na serdžadu mora biti postojan u riješenosti poput planine i ne priklanjati se i ne povijati prema svakom vjetriću koji puhne da bi ga milost Božijih knjiga i riječi mogla dotaći te da bi dosegnuo položaj Uzvišenom Bogu bliskih.

Nadalje, nositelji Božijeg prijestolja (Arš) četiri su meleka, na koje, također, ukazuju četiri ćoška serdžade. To znači, kako bi se okoristio molbama četvorice nositelja Prijestolja, Arša, onaj koji stupa na serdžadu mora uz pomoć četiri osobine uzdići Prijestolje vlastitog srca jer srce vjernika je Božije Prijestolje, Arš, i srce vjernika je Božiji hram, Kaba. Allah Uzvišeni kaže: ‘A oni koji nose Prijestolje i oni koji su oko njega slave hvalom svoga Gospodara i vjeruju Ga i od Njega traže oprost za one koji vjeruju.’ (Kur’an, 40:7)²¹

21 Kāšefi, *Fotowwatnāme-ye solṭāni*, str. 106–206.

Ovaj duboki simbolizam serdžade smješta je u kontekst islamskog makro i mikrokosmosa. Putem *futuveta* islamska duhovnost prodrila je u svakodnevne aktivnosti muslimanskog društva i duhovna dimenzija islama integrirana je u umjetnost i zanat, ne samo kao teoretski već i kao praktični fenomen.²²

Nadalje, potvrdu da su sufijske zajednice bile direktno uključene u trgovinu tepisima nalazimo u djelu *Manāqib* šejha Awḥad al-Dīn Kirmānija (u. 1237/8) u kome se navodi da su njegovi učenici izvozili tepihe i platno iz Kajserija u Konstantinopolj i druge kršćanske gradove.²³

Sljedeći važan navod nalazimo u *Waṣiyyat-nāmi* (“Oporuka”) Ṣadr al-Dīn Konyawija (u. 1274). On oporučuje da mu nakon smrti obuku košulju njegovog poočima i učitelja Ibn al-‘Arabija (u. 1240) te da se njegov tabut pokrije serdžadom šejha Awḥad al-Dīna Kirmanija. Ova oporuka snažna je potvrda važnosti serdžade u sufijskoj praksi te vjerovanja da se bereket prenosi putem osobnih predmeta i serdžade. Ona je, također, potvrda da se tabut na putu do mezara prekrivao serdžadom sa nijetom da bereket namaza bude pratilac i zagovaratelj umrlom na ispitu poslije smrti.

Odličan uvid u bliži tkalački kontekst i pitanje da li su tkalje znale značenje motiva pruža nam terensko istraživanje turske autorice Belkis Acar koje je vršila osamdesetih godina prošlog stoljeća u selu Kečimuhsine (region Konje) poznatom po posebnom, vrlo starom tipu serdžade (Ilustracija 4). Ona je ustanovila da se motiv čempresa tkan na ovoj serdžadi, nalazi i na kapama pripadnika kadirijskog derviškog reda kao i na njihovim nišanima. Ove kape podijeljene su iz centra na četiri luka, koje oni nazivaju mihrabima, a u svakom od njih nalazi se motiv čempresa. Acar ih je pitala kakvo je značenje ovog motiva. Odgovorili su da motiv čempresa simbolizira Allahovo prisustvo i sufijsku ideju

22 Seyyed Hossein Nasr, “Spiritual Chivalry”, *Encyclopaedia of Islamic spirituality*, Vol. 2, *Manifestations*, Suhail Academy, Lahore, str. 305–315.

23 Mikail Bayram, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu bacıları ve Fatma Bacı)”, *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, str. 365–379.

dostizanja Apsolutne Istine kroz primjenu koncepta “umri prije smrti.” Kada je pitala seoske žene da li znaju značenje motiva čempresa, odgovorile su da znaju da je to “znak Allahovog Jedinstva.” Obavijestile su je, također, da se ovaj tip serdžade tkao kao dio mladinskog ruha.²⁴

Motiv centralnog stabla na molitvenoj prostirci, serdžadi

Stablo na islamskim arhitektonskim oblogama pojavljuje se u vrijeme Anadoljskih Seldžuka u obliku palme, često s dvo-glavim orlom na vrhu, ponekad smješteno u niši. Nakon toga, često se susreće na timurijskoj arhitekturi gdje se pojavljuje u vidu vitkog čempresa.²⁵ U potpuno elaboriranoj formi motiv drveta susrećemo na jednoj od najstarijih sačuvanih serdžada, memlučkom primjerku iz 15. stoljeća (Ilustracija 2). Osim na memlučkim, prikaz centralnog stabla u uspravnoj ili izvrnutoj perspektivi nalazimo i na anadoljskim (Ilustracija 3, Ilustracija 4), balkanskim (Ilustracija 5), zakavkaskim (Ilustracija 6), perzijskim (Ilustracija 7), indijskim (Ilustracija 8), centralno-azijskim (Ilustracija 9) i Baluči serdžadama (Ilustracija 10, Ilustracija 11).²⁶

Kad je u pitanju značenje motiva stabla u islamu, ono se u ajetu Svjetlosti opisuje kao “ni istočno ni zapadno” što jasno određuje njegovu centralnu funkciju. “Simbolizam centra,” kako ga naziva Mircea Eliade, jedna je od najstarijih i najrasprostranjenijih religijskih ideja. Centar svijeta označava prvu i glavnu tačku iz koje je potekla egzistencija. Predstavlja se različitim simbolima koji simboliziraju osovину svijeta (*axis mundi*) među kojima su drvo i stub (Ilustracija 12). Ova kozmička osovina prolazi kroz tri zone: nebesa, zemlju i podzemlje. Na nebu

24 Belkis Balpınar Acar, “Establishing the cultural context of a group of Anatolian cicim prayer rugs”, *The International Conference of Oriental Carpets*, III, 1980, str. 262–267.

25 Baer, *Islamic ornament*, str. 90–93; Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu sanatında hayat ağaçı motifleri”, *Bellekten*, XXXII, 125, 1968, 37–50.

26 Žutić, *Tradicionalna...*, str. 553–582.

je najčešće fiksirana u Sjevernjači odakle se spušta kroz pupak zemlje i podzemni svijet.²⁷

Kur'an i hadis spominju dva drveta kao model za Stablo svijeta, prvo je Sidra, Lotosovo stablo krajnje granice, zasade-no kod džennetskog prebivališta (Kur'an, 53:14–15), a drugo je ʿĀṣīf, blaženstvo za spašene (Kur'an, 13:29). Poslanik, a.s., nas obavještava da je na miradžu vidio da ispod Sidre teku četiri džennetske rijeke, dvije vanjske (*zāhir*) i dvije skrivene (*bāṭin*).²⁸ Drvo ʿĀṣīf Svemogućí je zasadio Svojom rukom u džennetu. Hlad mu je toliki da bi jahač morao putovati stotinu godina da ga prođe. Svako džennetsko drvo nastalo je od ovog drveta i svaka nastamba u džennetu sadrži granu ovog drveta.²⁹

Ibn al-ʿArabī u svom magnum opusu *Futuḥāt al-Makiyyah* navodi da ʿĀṣīf drvo raste na najgornjem katu dženneta, ʿAdnu. Iz ove centralne pozicije njegovo stablo se spušta kroz svih sedam stepeni dženneta, a grane, na kojima su upisana imena njegovih stanovnika, razilaze se na svakom stepenu i ulaze u sve džennetske bašče i nastambe. Na nekim od verzija Ibn al-ʿArabījevog dijagrama džennetskih stepeni pored Wašīle, Poslanikove, a.s., Bašče Milosti, koja vertikalno prosijeca kroz svih sedam stepeni dženneta, označeno je i Stablo Blaženstva koje na isti način siječe sve katove dženneta.³⁰ Sliku ovog izvrnutog stabla grafički je predstavio Ibrāhīm Ḥaqqī Arzurūmī (u. 1780) u svom enciklopedijskom kompendijumu, *Maʿrifatnāmi*. On Si-dru oslikava kao predio iz koga niče ʿĀṣīf stablo čije grane se spuštaju naniže preko osam stepeni dženneta (Ilustracija 13).

27 Mircea Eliade, *Images and symbols: studies in religious symbolism*, Princeton University Press, Princeton, NY, 1991, str. 27–51; Mircea Eliade, *The sacred and the profane: the nature of religion: the significance of religious myth, symbolism, and ritual within life and culture*, Harcourt, Brace and World, San Diego, CA, 1959, str. 36–65; Roger Cook, *The tree of life: image for the cosmos*, Tames and Hudson, London, 1988, str. 9–12.

28 "Sidrat al-muntahā", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, Brill, Leiden, 1954–2005; "Tree(s)", *Encyclopaedia of the Qurʾān*, V, Brill, Leiden, Boston, 2006.

29 Ibn Kesir, *Tefsir*, skraćeno izdanje, skratio i izabrao najvjerodostojnije hadise Muhammed Nesib er-Rifa'i, 2. izd., Visoki saudijski komitet za pomoć BiH, Sarajevo, 2002, str. 670.

30 Noble Ross Reat, "The tree symbol in Islam", *Studies in Comparative Religion*, Vol. 19, No. 3, 1975, str. 9–15. www.studiesincomparativereligion.com (posjeta 13. 10. 2025).

Djelo zvano *Šağarat al-Kawn* ("Kosmičko Stablo") pripisivali su Ibn al-'Arabiju, međutim, kasnije se ustanovilo da je njegov autor 'Abd al-Salām al-Maqdisī (u. 1280).³¹ Maqdisī opisuje Stablo svijeta na sljedeći način: "Pogledao sam u univerzum (*kawn*) i njegov dizajn (*takwin*), u ono što je bilo skriveno (*maknūn*) i njegove natpise, i vidio sam da je cijeli univerzum (*kawn*) bio drvo, čiji korijen je svjetlo iz sjemena: 'Budi!' (*Kun!*). K kreacije (*kawniyya*) bilo je oprašeno sjemenom onoga: 'Mi smo te stvorili' (Kur'an, 56:57), iz kojeg je stvoren plod onoga: 'Mi smo stvorili svaku stvar po mjeri' (Kur'an, 54:49)... Prva stvar koja je izrasla iz tog drveta, koje je sjeme onoga *kun*, bile su tri grane. Jedna grana otišla je udesno; ovo su bili 'ljudi desne ruke' (Kur'an, 56:27). Druga grana otišla je ulijevo; ovo su bili 'ljudi lijeve ruke' (Kur'an, 56:41). A još jedna grana, dobro uravnoteženog oblika, otišla je pravo gore, pravolinijski, iz koje su bili 'oni prvi', 'oni koji su blizu' (Kur'an, 56:11). Kako je postalo čvrsto i visoko, iz njegovih visokih i niskih grana došli su svjetovi značenja i forme. Ono što je došlo od vanjske kore i vidljivih pokrivača bio je svijet carstva zemaljskog. A ono što je došlo od unutarnjih jezgri i skrivenih značenja bio je svijet nebeskih carstava. A ono što je došlo od soka koji teče njegovim arterijama i venama pomoću kojeg ono raste, živi, diže se i uspinje te cvjeta behar i dozrijevaju plodovi bio je svijet vladajuće moći koja je tajna riječi *kun*. Onda je Bog postavio zid oko drveta, odredio njegove granice i nacrtao njegove forme. Njegove granice bile su pravci; one su bile gore i dolje, desno i lijevo, ispred i iza. Tako je ono što je bilo najviše bilo njegova gornja granica, a ono što je bilo najniže bilo njegova donja granica. Što se tiče njegovih formi to su bile sfere, planete, meleki, pravila, učinci i ljudi. Tako je postavio sedam slojeva kao lišće za kojim se traga zbog njegove hladovine, sjajne planete kao cvjetove na horizontima, a dane i noći kao dvije različite haljine; jedna je bila crna, nošena da zakloni od pogleda, druga je bila bijela, nošena da se ukaže pronicljivima... Kada su

31 *The Universal Tree...*, str. 81, footnote 103; Arthur Jeffrey, "Ibn 'Arabī's *Shajarat al-kawn*", *Studia Islamica*, X, (1959), 43–47, i XI (1959), 113–116.

se stablo ovog drveta i njegove grane učvrstile, susrela su se njegova dva kraja, tako je njegov kraj dosegao do njegovog početka: 'Kod tvog Gospodara je konačni povratak' (Kur'an, 79:44), do njegove inicijacije. Jer šta god počinje s *kun* ('Budi!') ono završava sa *yakūn* ('bit će'). Stoga, bez obzira na to koliko je njegovih grana, i od koliko vrsta one bile, njegovo porijeklo je jedno, sjeme riječi *kun*, i njegov kraj će biti jedan, riječ *kun*.³²

Maqdisī navodi da iz trupa Univerzalnog Stabla izrastaju dvije grane koje upućuju na princip razlikovanja dobra i zla. Ovo pitanje povezuje se sa zabranjenim stablom u džennetu. Šejtan je rekao Ademu, a.s., i Havi da je zabranjeno stablo drvo vječnosti, te da će, ako okuse njegov plod, postati besmrtni. Nakon što su okusili njegov plod postali su svjesni svoje golotinje i počeli je pokrivati džennetskim lišćem, to jeste postali su svjesni postojanja dobra i zla. Zbog svoje nepokornosti Božijoj naredbi izbačeni su iz Centra svijeta, mjesta Primarnog Jedinstva, koga predstavlja drvo čiji plod su okusili. "Ovaj centar postao je nedostupan palom čovjeku, koji je izgubio 'osjećaj vječnosti', što je također i 'osjećaj jedinstva'; vratiti se u centar, obnovom primordijalnog stanja i doći do *drveta života* znači ponovno zadobiti 'osjećaj vječnosti'."³³ Vidimo da je drvo vječnosti, ustvari drvo života i ono se smatra samo aspektom Univerzalnog Stabla isto kao i drvo znanja. Rūmī je u svojoj *Mesneviji* izjednačio aspekte drveta znanja i drveta vječnosti, to jeste izjednačio je znanje s vječnošću.³⁴

U perzijskoj poeziji Ṭūbā se opisuje kao drvo ogromnih dimenzija koje je vitkije i elegantnije od čempresa i koje pruža hlad svakome ko mu se približi, dok se listovi platana porede s rukama podignutim u dovi.³⁵

32 Samar Akkach, *Cosmology and architecture in premodern Islam: an architectural reading of mystical ideas*, State University of New York Press, Albany, 2005, str. 108–109.

33 Guénon, *Ibid.*, str. 47–48.

34 Reat, *Ibid.*, str. 8–19; Mevlana Dželaluddin Rumi, *Mesnevija*, II, Ljiljan, Sarajevo, 2000, 3666–3673.

35 Annemarie Schimmel, "The Celestial garden in Islam", *The Islamic garden*, ed. by Elisabeth B. Macdougall and Richard Ettinghausen, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington DC, 1976, str. 16–26.

Ibn al-‘Arabījev dijagram fizičkog svijeta objavljen u njegovom *Futuḥātu* pokazuje da u njegovom centru prebiva stub ili pol (*quṭb*) koji ne možemo vidjeti, ali bez kojeg bi se srušio nebeski svod (Ilustracija 12). Kao ovaploćenje svih manifestiranih realnosti on spaja sve mogućnosti i sve modove egzistencije: mineralni, biljni, životinjski i ljudski. Ovaj stub prolazi kroz centar zemlje i njeno prvostvoreno i najviše mjesto, a to je, prema islamskoj tradiciji, Kaba. Rani muslimanski autori prikazivali su Sjevernjaču tačno iznad Kabe povezujući je vertikalno s centrom nebesa (Ilustracija 14).

Muḥammad al-Azraqī (u. 9. st.) u svome djelu *Aḥbār Makkah* veli da na svakom od sedam katova podzemnog svijeta i sedam katova nebesa postoji replika Kabe identična zemaljskoj Kabi koja je reprodukcija nebeskog modela zvanog *Bayt al-ma‘mūr* ili “Često posjećivana kuća”. Sve one, od najniže do najviše, povezane su ovom vertikalnom osom. On navodi da su temelje Kabe postavili meleki u najdonjoj, sedmoj zemlji, a zatim pokazali Ademu gdje da sagradi prvi hram u kome će slaviti Boga. Ovi temelji postavljeni su na centralnoj tački koja čini sakrum ili krsnu kost tijela zemlje (*‘aḡb al-ḍanab*) odakle se u kozmogonijskom činu razmotalo sedam zemalja i sedam nebesa. Tu je smješten izvor vode života zvani *āb-i ḥayāt*.³⁶ To je vrelo iz kojeg je Hidr pio i zadobio vječni život. To je voda u koju je kliznula Musaova mrtva riba pa oživjela (Kur’an, 18:61–63).

U centru trupa drveta na memlučkoj serdžadi (Ilustracija 2) smješten je ibrik. Zbog svoje lokacije ibrik, vjerovatno, simbolizira vodu života, ali istovremeno može asociirati na abdest. Na bazi mihraba nalazi se motiv nalik ključaonici koji može predstavljati ulaz u onostrano gdje stoji Stablo svijeta pojeno vodom života.

Gledano iz uzlazno-spoznajne perspektive centralno stablo ili pol (*quṭb*) simbolizira Univerzalnog ili Savršenog čovjeka (*in-sān al-kāmīl*) kao duhovno realizirano ogledalo Božijih imena i

36 Akkach, *Ibid.*, str. 138.

atributa.³⁷ Sufije i znalci kao što su Bāyazīd Bistāmī, Ibn Sīnā, Ġazālī, Ibn al-‘Arabī, Suhrawardī Maqtūl te ‘Aṭṭār opisivali su duhovni uspon njihovih duša u formi ptice. Oni su obaveznim i dobrovoljnim činima pobožnosti, požrtvovanošću, ljubavlju i strpljenjem glačali svoje duše do te mjere da se u njima kao u ogledalu odraze odbljesci svjetla na putu ka Allahovoj Prisutnosti.³⁸

Zaključak

Motiv centralnog stabla ili *drveta života* na serdžadama je kozmološki simbol centra svijeta spomenut u Kur’anu i hadisu te široko elaboriran u islamskoj duhovnosti. Drevnost ovog motiva ne ograničava njegovu interpretaciju i primjenu u islamskom kontekstu. Vezu između islamskih teorijskih razmatranja motiva centralnog stabla i njegove primjene na serdžadama različitih muslimanskih naroda nalazimo u instituciji *futuveta*, sufijske duhovnosti prakticirane široko među cehovima.

Literatura

- Akkach, Samar, *Cosmology and architecture in premodern Islam: an architectural reading of mystical ideas*, State University of New York Press, Albany, 2005.
- Baer, Eva, *Islamic ornament*, New York University Press, New York, 1998.
- Balpınar Acar, Belkis, “Establishing the cultural context of a group of Anatolian cicim prayer rugs”, *ICOC, III*, 1980, str. 262–267.
- Bayram, Mikail, “Bacıyân-ı Rum (Anadolu bacıları ve Fatma Bacı)”, *Türkler*, C.6, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, str. 365–379.
- Beattie, May H., “Coupled-column prayer rugs”, *Oriental Art*, XIV/1, Spring 1968, str. 243–258.

37 Rešid Hafizović, “Bosanski tumač Dragulja poslaničke mudrosti”, *Tumačenje dragulja poslaničke mudrosti*, I, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2008, str. 17–26.

38 Henry Corbin, *Ibn Sina i vizionarsko kazivanje*, s francuskog preveo Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2009, str. 204–233; Farid Al-Din Attar, *Govor ptica*, “A. Ananda”, Sarajevo, 2008.

- Beattie, May H., "Some motifs in Anatolian rugs - ancestors and descendants, *Hali*, Vol. II, No. 2, 1979, str. 103–104.
- Canby Sheila, R. ... [et al.], *Court and cosmos: the great age of the Seljuqs*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2016.
- Cook, Roger, *The tree of life: image for the cosmos*, Tames and Hudson, London, 1988.
- Corbin, Henry, *Ibn Sina i vizionarsko kazivanje*, s francuskog preveo Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2009, str. 204–233.
- Denny, Walter B., "Difuzija floralnog stila u Anadoliji i Osmanskom Carstvu", prijevod Fatima Kadić, *Novi Muallim*, Vol. 24, no. 93, Sarajevo, 2023, str. 129–123.
- Denny, Walter B., "*Saff and sajjadah*: origins and meanings of the prayer rug", *OCTS*, III, edited by Robert Pinner and Walter B. Denny, Hali, London, 1989, str. 93–104.
- Denny, Walter B., *How to read Islamic carpets*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2014.
- Eiland, Murray, Jr., "The Goddess from Anatolia", *Oriental rug review*, X, 6, Meredith, NH, 1990, str. 19–26.
- Eliade, Mircea, *Images and symbols: studies in religious symbolism*, Princeton University Press, Princeton, NY, 1991.
- Eliade, Mircea, *The sacred and the profane: the nature of religion: the significance of religious myth, symbolism, and ritual within life and culture*, Harcourt, Brace and World, San Diego, CA, 1959.
- Ettinghausen, Richard, "The early history, use and iconography of the prayer rug", *Prayer rugs*, Textile Museum, Washington DC, 1974, str. 10–30.
- Eva Baer, "The Mihrab in the cave of the Dome of the Rock", *Muqarnas: an annual on Islamic art and architecture*, III, 1985., str. 8–19.
- Farid Al-Din Attar, *Govor ptica*, "A. Ananda", Sarajevo, 2008.
- Franses, Michael, "Ottoman rugs in the churches of Transylvania: tracing the origins of the design", *In Praise of God: Anatolian rugs in Transylvanian churches: 1500–1700*, by Michael Franses et al., Saki Sabanci Müzesi, Istanbul, 2007, str. 51–101.
- Franses, Michael, "Some wool pile Persian-design niche rugs", *Oriental carpet and textile Studies*, Vol. V, Part. 2, *The Salting Carpets*, ed. by M. Eiland and R. Pinner, International Conference on Oriental Carpets, Danville, Ca, 1999–11, str. 36–136.
- Franses, Michael, "The appreciation of an art form", *Orient stars, a carpet collection*, Stuttgart ve Hali Publications Ltd., London, 1993, str. 16–23.

- Franses, Michael, "The Bellini Keyhole", *Orient stars, a carpet collection*, Stuttgart ve Hali Publications Ltd., London, 1993, str. 277–283.
- Guénon, René, *Symbolism of the cross*, Luzac, London, 1996.
- Hafizović, Rešid, "Bosanski tumač Dragulja poslaničke mudrosti", *Tumačenje dragulja poslaničke mudrosti*, I, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2008, str. 17–26.
- Ḥusayn Wā'ez Kāšefī Sabzawārī, *Fotowwatnāme-ye solṭānī*, Enteshārāt bonyād-e farhang-e Irān, Tehran, 1350. Š / 1971.
- Ḥusayn Wā'iz Kāshifī Sabzawārī, *The Royal Book of spiritual chivalry (Futūwat nāmah-yi sulṭānī)*, translated by Jay R. Crook, Great Books of the Islamic World, Chicago, 2000.
- Ibn Kesir, *Tefsir*, skraćeno izdanje, skratio i izabrao najvjerodostojnije hadise Muhammed Nesib er-Rifa'i, 2. izd., Visoki saudijski komitet za pomoć BiH, Sarajevo, 2002.
- Jeffrey, Arthur, "Ibn 'Arabī's *Shajarat al-kawn*", *Studia Islamica*, X, (1959), str. 43–47, i XI (1959), str. 113–116.
- Kadić, Fatima, *Kako se ćilim čitao*, "Pod nebom vedre vjere: Islam i Evropa u iskustvu Bosne" <https://www.bosnianexperience.com/05-tekst-br10-1-1> (Posjeta 10.10.2025).
- Karamustafa, Ahmet T., *Sufism: the formative period*, University California Press, Berkeley, Los Angeles, 2007.
- Karić, Enes, "Simboli svjetlosti u ezoteričkom komentaru Kur'ana: predgovor" u: Ebū Hāmid El-Gazālī, *Niša Svjetlosti*, prijevod i predgovor Enes Karić, pogovor W.H.T. Gairdner, Bemust, Zenica, 1997.
- Kukavica, Edin, *Antropologija futuvveta: futuvvet iznutra*, "Edin Kukavica", Sarajevo, 2011.
- Mallet, Marla, "A weaver's view of the Çatal Hüyük controversy", *Oriental rug review*, X, 6, Meredith, NH, 1990, str. 42–23.
- Marcuson, Alan, "When is a prayer rug not a prayer rug", *Hali*, 152, 2007, str. 100–105.
- "Mihrāb", *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, Brill, Leiden, 1954–2005.
- Nasr, Seyyed Hossein, "Spiritual Chivalry", *Encyclopaedia of Islamic spirituality*, Vol. 2, *Manifestations*, Suhail Academy, Lahore, 2000, str. 305–315.
- Öney, Gönül, "Anadolu Selçuklu sanatında hayat ağaçı motifi", *Belle-ten*, XXXII, 125, 1968, str. 37–50.
- Rageth, Jürg, "The iconography of the patterns of two so-called "prayer kilims" from Obruk, *OCTS*, IV, Hali, London, 1993, str. 125–134.
- Reat, Noble Ross, "The tree symbol in Islam", *Studies in Comparative Religion*, Vol. 19, No. 3, 1975, str. 9–15. www.studiesincomparativereigion.com (posjeta 13. 10. 2025).

- “Sadjdjāda”, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, Brill, Leiden, 1954–2005.
- Schimmel, Annemarie, “The Celestial garden in Islam”, *The Islamic garden*, ed. by Elisabeth B. Macdougall and Richard Ettinghausen, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington DC, 1976, str. 11–40.
- Schimmel, Annemarie, *The triumphal sun: a study of the works of Jalāloddin Rumi*, State University of New York Press, Albany, 1993.
- “Sidrat al-muntahā”, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, Brill, Leiden, 1954–2005.
- Thompson, Jon and Tabibnia, Moshe, *Milestones in the history of carpets*, “Moshe Tabibnia”, Milan, 2006.
- “Tree(s)”, *Encyclopaedia of the Qur’ān*, V, Brill, Leiden, Boston, 2006.
- Voigt, Mary, “The Goddess from Anatolia: an archeological perspective”, *Oriental rug review*, XI, 2, Meredith, NH, 1991, str. 33–41.
- Žutić, Fatima, *Tradicionalna molitvena prostirka kao umjetnički izražaj islamskih kozmoloških simbola: doktorska disertacija*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2022.

Ilustracija 1: Pljosnati mihrab s naturalističkim prikazom lampe u kome je uklesan početak 35. ajeta sure al-Nūr: “Allah je Svjetlo nebesa i zemlje”, Medresa Budayriyya, Kairo, 14. st.

359

FATIMA KADIĆ

Ilustracija 2: Memlučka serdžada, Kairo, oko 1500. god., 162x120 cm, 1.860 čvorova/dm², kolekcija W. von Bodea, Museum für Islamische Kunst, Berlin, Inv. br. KGM 1877,321.39 Izvor: In praise of God..., Cat. E1.

39 Franses u fus noti navodi Inv. br. KGM 1888,30, različit od onoga koji je naveo u tekstu. Vidjeti: Franses, "Ottoman rugs in the churches...", Fig. 70 i fusnota 62.

Ilustracija 3: Ladik serdžada, 18. st., 165x104 cm. Izvor: Ulrich Schürmann, *Teppiche aus dem Orient*, Ebeling, Wiesbaden, 1981, str. 71.

361

FATIMA KADIĆ

Ilustracija 4: Džidžim (Cicim) iz kolekcije D. Doddsa, centr. Anadolija, selo Kečimuhsine, region Konje, centralna Anadolija. Izvor: http://azerbaijanrugs.com/anatolian/konya/konya_kecimuhisine_jijim_dennis_dodds_collection.htm (posjeta, 14.10.2025)

Ilustracija 5: Manastir serdžada, Balkan, druga pol. 19. st., 134x106 cm. Izvor: Privatna kolekcija Penny i Tima Haysa

363

FATIMA KADIĆ

Ilustracija 6: Baku-Širvan serdžada, istočno Zakavkazje, druga pol. 19. st., 176x125 cm, 1.216 čvorova/dm², Exner kolekcija. Izvor: Ralph Kaffel, Caucasian prayer rugs, Laurence King in association with Hali, London, 1998, Pl. 38.

Ilustracija 7: Serdžada s bid medžnun (bid mağnūn) dizajnom, Baḥšāyeš ili Karağa, sredina 19. st., 203x173 cm, kolekcija James D. Burnsa. Izvor: Hadi Maktabi, *The Persian carpet: the forgotten years: 1722-1872*, Hali Publications, London, 2019, Fig. 5.87.

365

Ilustracija 8: Indijska saf serdžada, Dekan, Warangal (?), 18–19. st., Keir kolekcija. Izvor: <https://www.rugtracker.com/2014/12/doors-of-jannah-india.html> (posjeta 13.10.2025)

FATIMA KADIĆ

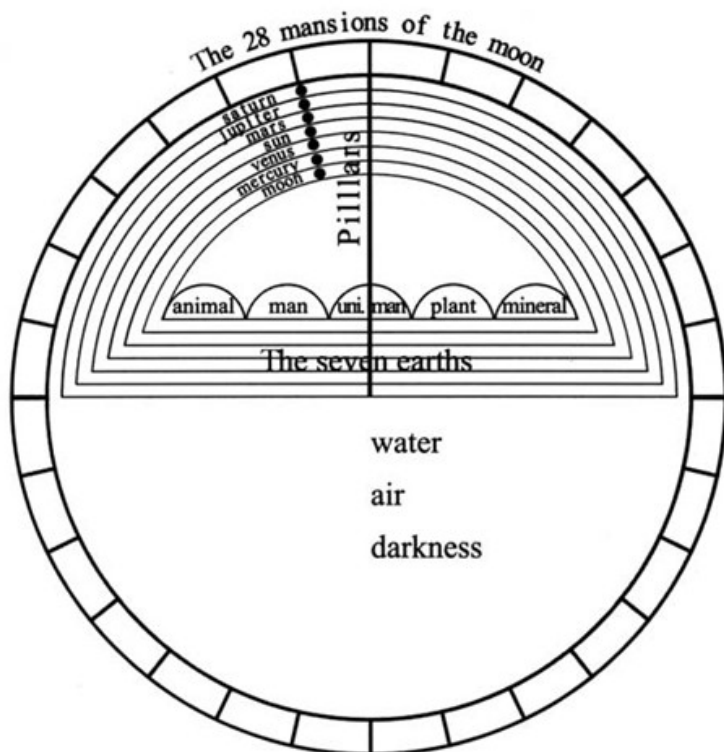
Ilustracija 9: Bešir serdžada, 19. st., 170x112 cm. Izvor: Ralph Kaffel, "Beshir Prayer rugs", Hali, 151, 2007, ilustr. 3.

Ilustracija 10: Baluči serdžada, Horasan, 19. st., 140x78 cm, 2.495 čvorova/dm², Pearson kolekcija. Izvor, Prayer rugs..., Pl. XLI.

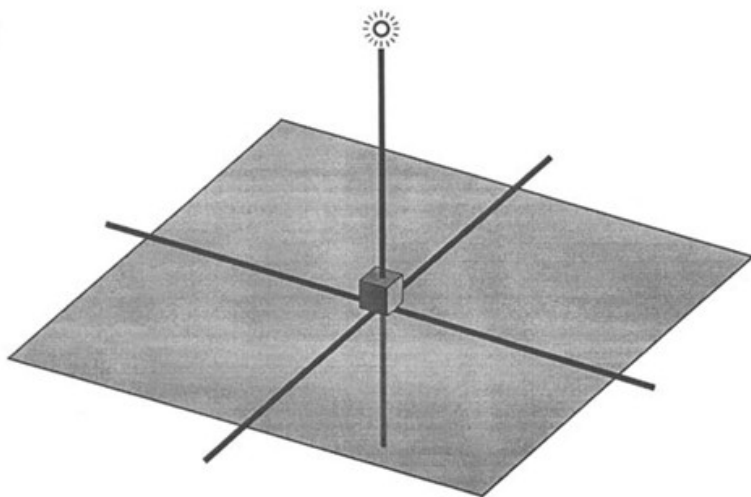
Ilustracija 11: Ibid., detalj – vrh centralnog stabla u kome je utkan izraz "Allāhu akbar"

Ilustracija 12: Nebo, zemlje, kraljevstva i Univerzalni Čovjek kao nevidljiva potpora prema Ibn al-'Arabīju (Futuḥāt). Izvor: Akkach, Fig. 3.8.

Ilustracija 13: Predstava tri nivoa stvarnosti: podzemlja, zemlje i nebesa u djelu Ma'rifatnāma Ibrāhīm Ḥaqqī Arzurūmīja. Izvor: Hüseyin Alantar, Motiflerin dili, İTKİB, İstanbul, 2007, str. 184.

Ilustracija 14: Aksijalni odnos Kabe u odnosu na Sjevernjaču prema al-Kisā'iju. Izvor: Akkach, Fig. 4.11.